

*Тетяна
Чайка*

БЕСІДИ З КРИМСЬКИМ. «РОЗУМ, НАСТОЯНИЙ НА СОВІСТІ»

Я повинна сказати, що саме такої бесіди з Сергієм Борисовичем, у тому вигляді, як вона представлена тут, фактично не було. Власне, вона була, але набагато триваліша й докладніша. Це — тільки доктор до тієї нашої розмови. Сама ж розмова являє собою прикметний випадок: учений, охоплюючи свій творчий доробок «атакуючим оглядом» (його власний вислів), викладає основи своєї концепції. У повному обсязі цей виклад буде поданий у книзі «Наш розговор длиною в жизнь». Ну а тут я намагалася знайти й відобразити стрижень концепції Кримського, її осердя. Гадаю, що таким осердям є ідея моральності пізнання — ідея «розуму, настоящего на совісті», в якій мислитель убачав сумарний принцип своєї епістемології. Ті ж, хто знав Сергія Борисовича, певно, погодяться, що це не тільки стрижень його концепції, а й усього його ества. Розум, настояний на совісті, — це про нього, як про вченого, так і про людину. Терпкий аромат цього настою хотілося б донести до читача.

Тетяна Чайка: Сергію Борисовичу, Ви хотіли окремо поговорити про особистість. А що, на Ваш розсуд, є її осердям?

Сергій Кримський: На мою думку, стрижнем особистості є духовність. Розумієте як? Духовність пов'язана з саморозбудовою особистості. У нас же досі вважають: «А, духовність! Знову, набридло!» Її зазвичай чомусь пов'язують тільки з церквою, хоча

це лише один з її різновидів. Зокрема, існує і наукова, і антична, і східна духовність тощо. Але все пов'язують з церквою. І я розумію людей, які так вважають. Їм так простіше, адже справжня духовність, тобто саморозбудова особистості, вимагає зазирання всередину себе. А це дуже важка і небезпечна справа! Треба бути дуже добре озброєним, аби вміти зазирнути всередину себе. Сучасна психологія твердить, що тільки п'ять відсотків людей щось тямлять у своїй внутрішній сутності, всі інші не відають, хто вони й що вони. Античні греки взагалі казали, що про себе знають тільки боги. Християнські богослови твердили, що лише на Страшному суді люди вперше довідаються, хто вони насправді є. А от Герцен писав так: як тільки людина народжується, вона починає кричати, аби не чути якоїсь тривожної істини, що перебуває в її власному естві. Далі впродовж життя людина напивається, приймає хтозна які наркотики, покладає на себе важкі труди, і все це аби не чути тієї загрозливої істини. У цьому штучно створеному недозвіллі ми проходимо життя спросонку і вмираємо в чаду, в облозі безглуздя і дрібниць, так і не оговтавшись до пуття. Тому що людину створено таким чином, що все негативне вона відносить на рахунок інших, а не самої себе. І коли вона ненароком починає зазирати всередину себе, вона знаходить там таке, на що зовсім не сподівалася. Я вважаю, що пробудження людини до свідомого самопізнання може здійснюватися тільки через духовність. Точніше, через набуття власного духовного досвіду.

Тож під духовністю я маю на увазі не духовний розвиток суспільства — духовний розвиток суспільства — це проблема культури, власне філософії тощо, — а саморозбудову особистості. Власне, саморозбудова монадної особистості, здатність людини стати монадною особистістю і є, як на мене, проблемою духовності.

Т. Ч.: А от про монадну особистість, Сергію Борисовичу, якщо можна, трошки докладніше. Як я розумію, це поняття має солідне філософське підґрунтя.

С. К.: Безперечно. Взагалі, в історії не можна твердити, що чогось, мовляв, зовсім не було, а потім воно з'явилося. Хоч би про що ми вели мову, все обов'язково має своїх попередників. Так ось, монадні особистості, звісно, існували й раніше — пророки, генії, вожді. Такі були, але їх існування було винятком, а не правилом. Нині ж, завдяки потужним комунікаціям, завдяки виникненню техносфери, яка охопила планету, щільність соціальних зв'язків настільки зросла, що можливість стати монадною особистістю, тобто особистістю, здатною репрезентувати свою епоху, свій час, свою націю, реально з'явилася у більшості людей. Саме можливість. Наскільки ця можливість реалізується, інша справа. Принаймні ми бачимо, що в монадній особистості є нагальна потреба. Розумієте, у другій половині ХХ ст., а ще виразніше в нашу добу, відбувається крах масових політичних

партій. Ми ж пам'ятаємо, які були партії: в Радянському Союзі 18 мільйонів людей, в Італії — 5, у Франції — 3 мільйони. Зараз цього нема і, гадаю, ніколи більше не буде. Принципам колегіальності, партійності, соборності все виразніше протистоїть принцип монадності, тобто здатності окремої особистості репрезентувати свій час. І справді, сучасна історія довела, що такі монадні особистості, як Махатма Ганді, Мартин Лютер Кінг, Андрій Сахаров, як Володимир Короленко в Україні, Володимир Вернадський, матір Марія та ін., справили на людство більший вплив, аніж усі політичні партії разом узяті. Таким чином, принцип соборності отримує зараз доповнення у вигляді принципу монадності, тобто особистісної репрезентації свого часу. А принцип монадності висуває на передній план людські якості, нерозвиненість яких стає нині відчутним гальмом навіть для науково-технічного прогресу.

Слід взяти до уваги, що людські якості часто протистоять загальним ідеям. Герой роману Василя Гроссмана «Життя і доля», в'язень фашистського концтабору, висловлює своєму товаришеві таку думку: взагалі я проти ідеї добра, Гітлер може використати цю ідею для виправдання існування навіть цього табору, але я за людську доброту. Доброта — така собі людська якість.

Ось дивіться. ХХ сторіччя чітко показує нам таку важливу річ: абстрактну ідею, хоч би якою прекрасною або рятівною вона була, завжди можна повернути як у позитивний, так і в негативний бік. Скажімо, ту ж саму національну ідею можна долаштувати до принципу розвитку особистості й культури — а можна й звести до ідеології націонал-соціалізму. Зрештою, виявляється, що будь-які абстрактні ідеї звернені як у позитивний, так і в негативний бік, тим часом людська якість більш надійна. Сьогодні ми вже не маємо дефіциту ідей — на ХХ сторіччя людство, здається, винайшло вже всі ідеї власного порятунку, але щодалі відчутнішим стає дефіцит людських якостей. А вони надійніші, на них більше можна покладатися, ніж на абстрактні ідеї. На мою думку, проблема людських якостей — це і є проблема монадності особистості, проблема особистісної репрезентації свого часу.

Т. Ч.: А от якщо повернутися в лоно філософії, чи можна вважати людські якості суттєвим чинником, скажімо, процесу пізнання? Чи правильно я розумію, що в рамках Вашої концепції як пізнання Всесвіту, так і самопізнання людини в кінцевому рахунку уявляється неможливим без напруження певних людських якостей самим суб'єктом, що пізнає?

С. К.: Знаєте, апостол Павло казав, що людина здатна пізнавати лише тоді, коли сама вона пізнана Богом, тобто Абсолютом.

Т. Ч.: Гадаю, мається на увазі, що Бог не тільки пізнає, а й упізнає в такій людині якості, адекватні образу та подобі Його.

С. К.: Певно, що так. У моєму раціоналістичному тлумаченні ідеться про те, що умовою пізнання є долучення пізнавального суб'єкта до сві-

тового прарозуму. А таке долучення без певного морального викшталтування — річ неможлива. Розумієте, я будую свою теорію пізнання не-класичним чином. З мого погляду, є підстави вичленувати в процесі пізнання два результати: раціональне знання в душі класичної епістемології та софійну мудрість, що визначається пафосом причетності до вищих цінностей буття, закоханістю в істину, благоговійним доторком до предмета знань. Згідно з моєю точкою зору, це — два рівні знання, що формують певну вертикаль, на вершині якої у людини, за словами Платона, відбувається поворот очей душі, поворот від споглядання зовнішнього світу до власного внутрішнього світу.

Т. Ч.: Сергію Борисовичу, чи правильно я зрозуміла, що такий поворот здійснюється вже не стільки в пізнавальному, скільки в етичному вимірі людської духовності?

С. К.: Безперечно. Етичне у мене залучене до пізнавального процесу, просто без нього пізнання неможливе.

Т. Ч.: Тоді, Сергію Борисовичу, про це, якщо можна, трохи докладніше. Справді, як можна уявити собі власне етичний контекст пізнання?

С. К.: Гарязд, поговоримо про це докладніше. Це важливе питання, і мені воно цікаве. Річ у тім, що для мене воно пов'язане з більш широким розумінням самої етики. Для мене (гадаю, не лише для мене, але в даному разі я кажу це від свого імені, це моя позиція, я просто наполягаю на ній, хоч і не вважаю себе у цьому пункті оригінальним) етика — це не тільки й не стільки правила поведінки людей, це більш широка річ... Метафорично кажучи, це тонка мембрана, що вловлює вібрації універсуму. Може це підтвердити.

Як відомо, з-поміж багатьох цивілізацій, що існували впродовж історії людства (Тойнбі нараховує їх 21, Шпенглер — 8, але річ не в цьому), життєздатними виявилися тільки ті, що створили етичні цінності світового значення — юдейська, християнська, мусульманська, буддійська... Виходить, що етика є своєрідним способом виживання — виживання хоча, можливо, і не окремої особистості, але цивілізацій як таких і людства в цілому.

Розумієте, у чому річ? Є якийсь іще не позначений, не обрахований, не класифікований і не розкритий закон спасіння людства в його історії. Коли справа доходить до межі, за якою постає загроза знищення людства, з'являються якісь непередбачувані рятівні сили.

Т. Ч.: Ви наполягаєте на тому, що це саме закон?

С. К.: Так, саме закон. І один з його аспектів — моральний. Є така моральна межа, знехтувавши якою, цивілізація гине. Як загинули давні царства. Існує якийсь рубіж лиходійств, за яким усе... До речі, це стосується не тільки цивілізацій. Ми ж знаємо, що всі тоталітарні режими недовговічні. Межа, приблизно, півсторіччя. Ну, що стосується Радянського

Союзу, це особлива дивна річ, він 70 років протримався, але це, здається, найдовший строк, зазвичай 40—50 років — і гинуть!

Т. Ч.: А чи існує моральна межа в самому пізнанні?

С. К.: Гадаю, що так. Певно, що існують етичні заборони на деякі різновиди знання — коли, скажімо, втручаються в механізм мислення людини, в її генетичний апарат, в ті глибинні рівні матерії, де стався Великий вибух тощо.

Тож для мене етичні заборони — це дуже серйозна річ. Знаєте, я навіть колись розробити «Етичний кодекс ученого» намагався.

Т. Ч.: І розробили?

С. К.: Та ні. Формальні правила — це, як виявилось, не мій стиль. Один з головних принципів, який є для мене очевидним: справжній учений повинен зробити все для спростування самого себе, тільки тоді його результати можуть вважатися надійними.

Т. Ч.: Тобто, на Вашу думку, учений повинен зважати на всі альтернативні можливості?

С. К.: Так, і, найголовніше, ліквідувати абсолютну впевненість у своїй правоті. Завважте, на солідних міжнародних конференціях ніхто ніколи не висловлюється категорично. Це у нас філософи звикли висловлюватися категорично — і це перша ознака поганого філософа. Розумієте, навіть коли вчений одержує безперечно вагомі й загально визнані результати, у нього повинен зберігатися безперервний сумнів. Це і є його моральний обов'язок.

Т. Ч.: Сергію Борисовичу, щойно Ви вийшли на дуже важливу проблему — проблему заборони на знання. Я хотіла б Вас запитати, в якій площині Ви вважаєте цю заборону реальною, адже відомо, що науковий прогрес не рахується з такими заборонами. Чи можна вважати, що вона існує виключно в сфері моралі?

С. К.: Розумієте, досліджуючи епістемологічну проблематику, я вийшов на такий феномен, який взагалі-то в історії був відомий, але зовсім не опрацьований і не пояснений. Це феномен знання, яке веде до спасіння, і знання, яке веде до згуби. Саме такий поділ є в Августина Блаженного. Він його зазначає, проте далі нічого не пояснює.

Я намагався розібратися в цьому питанні. Виявилось, що справді існує знання, небезпечне не тільки для людства, а і для окремої людини. Є навіть така модель суїциду: людина вкорочує собі віку, отримавши певне знання, тому що жити з ним вона не може. Тобто є речі, заборонені для людини, є уявлення, за рамки яких не можна виходити. І справді, цікаво, що в історії пізнання ставилася проблема не тільки відкритості й доступності знання, тобто просвіти, але і його закритості. Певні види знання традиційно приховувалися. Навіть якщо взяти Сковороду, у нього ж за життя жодна праця

не була опублікована. Він забороняв їх друкувати, бо вважав, що це знання тільки для втаємничених.

Т. Ч.: Сергію Борисовичу, а як у цьому контексті звучить давній девіз «Sapere aude»?

С. К.: Його Кант використовував. У нього він дещо інший сенс має. Ну, принаймні, Кант точно мав на думці тільки такий сенс: «Май мужність іти за своїм розумом».

Т. Ч.: Це кантівське тлумачення, а у Вашому контексті як?

С. К.: У моєму контексті так: «Завжди май мужність послуговатися знанням».

Т. Ч.: Саме мужність?

С. К.: Мужність, саме мужність. Чому? Тому що інколи людина лякається істини й прагне не істини, а ілюзії. Є екзистенційні ситуації, де людина навіть розраховує на ілюзію, шукає її. Проте раціональність вимагає мати мужність, мужність приймати всі наслідки з одержаних положень. В своїй епістемології я формулюю принцип етичної сили істини. Що він означає? От як Гете казав, що так, в якихось ситуаціях ми звертаємося до ілюзій, до неправди. Тим часом істини бувають руйнівні, такі, що нищать нас. Але брехня ніколи не виправляє свої негативні наслідки, а істина виправляє. Тому, писав Гете, я віддаю перевагу руйнівній істині перед рятівною неправдою...

Т. Ч.: Так виходить, що істина має власну етичну силу? У такому разі, які вимоги висуває вона до людини, здатної її осягнути?

С. К.: Знаєте, про це колись чудово сказав Самуїл Маршак: «Хай буде розум добрим у вас, а серце мудрим буде». Розумієте, це ідея доброго розуму, морального розуму. У мене це теж особливий принцип пізнання — принцип морального розуму. Власне, це ще античний, олімпійський принцип. Справа в тому, що розум сам по собі, так би мовити, чистий розум може бути і зовсім недобрим. Взагалі розум — як поліцейський, розум говорить «це можна, а це ні-ні, ось це істина, а це хіба». Розум сам по собі — це сила, яка може бути віддана й машині. Саме тому розум необхідно поєднувати з етикою. Щоб людський розум був настояний на совісті.

Тетяна Чайка — кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України. Сфера наукових інтересів — історія давньоруської філософської думки, етика, юдаїка.
